

MIKLÓS GABRIELLA:

Nyelvi egységesülés az északkeleti régióban a XVII. század elején

1. A XVI. század végi norma az eddigi kutatások tükrében

Dolgozatom témája a XVII. század eleji nyelvállapot vizsgálata az északkeleti régióban, elsődlegesen azt szem előtt tartva, hogy az általam vizsgálandó szövegek milyen mértékben mutatják azon nyelvi egységesülést, amelynek a XVI. század végétől a deáki nyelvhasználatnak köszönhetően már hagyománya volt ebben a régióban.

Minek tulajdonítható e régió kiemelkedő szerepe? Az északkeleti területnek fokozott kulturális és nyelvi súlya volt a XVI-XVII. századi, három részre szakadt Magyarországon, és ez a domináns szerep – Buda eleste után – a terület földrajzi és politikai helyzetében gyökerezik. A három részre szakadt Magyarország középső része török megszállás alá került, Erdély önálló lett, az ország nyugati-északnyugati része pedig túlságosan is közel volt Bécshez. Politikailag ugyan az északkeleti perem is Bécshez tartozott, de távolabb lévén tőle nem került közvetlenül a nyomása alá. Ezért nem véletlen, hogy a reformáció révén föllendült magyar kultúra és a közéleti magyarnyelvűség is – az Erdélyi Fejedelemség mellett – ide, az északkeleti részre menekült. A sokféle területről összekerült írástudó réteg nyilván közvetlenül hatott egymásra, ami szükségszerűen egyfajta nyelvi kiegyenlítődés megindulásához vezetett.¹

A nyelvi egységesülés a XVI. század közepén indult meg, és a század végére már négy regionális (nyelvjárások feletti) nyelvváltozat mutatható ki: a nyugati, a déli, a keleti (erdélyi) és az északkeleti. Ezek közül a leginkább „normaszerű”, „legéletképe-sebb” az északkeleti.²

A történelmi ok mellett a nyelvi egységesülés folyamatában egy művelődéstörténeti ok is közrejátszott; a könyvnyomtatás hatását ugyanis mindenképpen hangsúlyozni kell. A XVI. század szerzői és művei közül az alábbiakat lehet kiemelni (a teljesség igénye nélkül), amelyek a nyelvi egységesülés folyamatát előkészítik: Sylvester János *Új Testamentum* (1541) és *Grammatica Hungarolatina* (1539); Komjáti Benedek *Az szenth Pál levelei magyar nyelven* (1533); Pesti Gábor *Uj Testamentum* (1538) és *Esopus fabulái* (1536); Heltai Gáspár *Az részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus* (1552), *Száz fabula* (1566) és *Chronica az magyaroknak dolgairól* (1575); Bornemisza Péter *Tragédia magyar nyelven* (1558) és *Postillák* (1573-1579) című írásai, valamint Tinódi Sebestyén *Cronica* (1554) címen megjelent históriás énekei, illetve a Heltai Gáspár által kiadott *Cancionale*, azaz *históriás énekes-könyv*, amelyben versei láttak napvilágot.

A könyvnyomtatásnak azok a legnagyobb tekintélyű művei azonban, amelyek az északkeleti regionális nyelvváltozatot elsősorban kiemelték a többi közül, a következők: Károlyi Gáspár bibliafordítása, az 1590-ben kiadott *Vizsolyi Biblia*, Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításai, ezek *Magyar Zsoltároskönyv* címen 1607-ben jelentek meg,³ és Szenczi Molnár Albert nyelvtana (*Novae Grammaticae Ungaricae*), melyet 1610-ben adtak ki.⁴

Ezek közül az időben legkorábbi Vizsolyi Bibliának is azonban csak a további fejlődésben lehetett nagy szerepe, és nem szolgált mintául a deákok nyelvhasználata

¹ DEME LÁSZLÓ: Nyelvi normánk története. In: Deme LÁSZLÓ: *Nyelvünkről, használatáról, használóiról*. Szeged, 1994 (továbbiakban: DEME, 1994.) 112. p.

² DEME, 1994. 112. p.

³ DEME, 1994. 110. p.

⁴ SZATHMÁRI ISTVÁN: A reformáció és benne a Vizsolyi Biblia nyelvi hatása. In: Barcza József (szerk.): *Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*. Bp., 1990. 194. p.

számára, mert az a Vizsolyi Biblia létrejötte előtt egy-két évtizeddel már kimutatható. Sem az irodalmon kívüli, sem az irodalmi írásbeliségben nem lehet kimutatni olyan tekintélyt, olyan művet, amelyet a deákok követhettek volna.⁵

Végeredményben a könyvnyomtatás szempontjából a nyelvi egységesülés központja a XVI. század harmadik negyedében Kolozsvár (Heltai Gáspár nyomdája) volt, a század vége felé azonban ez a központ a Felvidékre tevődött át, ahol az íródeákok körében jött létre egy írott nyelvi norma.⁶ A XVI. század végi nyelvjárások feletti nyelvváltozat tehát egyértelműen a deákok gyakorlatában született és tökéletesedett.⁷ A deákok nemesi, polgári és jobbágyi származású, tulajdonképpen közepes műveltségű, különféle tájakról összeverődött és működési helyüket is gyakran változtató emberek. Talán bennük vetődött fel először az az igény, hogy a nyelv, amelyen írnak, érthető és használható legyen a szűkebb táj határain túl is, más szóval arra törekedtek, hogy írásaikban a legkirívóbb nyelvjárási sajátosságokat kiküszöböljék.⁸ Két okot említhetünk, amely őket erre az egységesítő törekvésre ösztönözte. Elsőként a protestáns iskolák szerepét kell hangsúlyozni, melyekben széles körűvé vált az anyanyelvi írás-olvasásra való oktatás.⁹ Másrészt a deákok politikai és háborús események miatt kerültek az ország különböző helyeiről az északkeleti régióba, tehát a más-más nyelvjáróterületekhez tartozó deákok közvetlen érintkezésének tulajdonítjuk a legnagyobb jelentőséget.¹⁰ A deákok nyelvi érintkezésére az is jellemző volt, hogy állandó levelező tevékenységük révén az egymástól távolabb élők is nyelvi kapcsolatba léptek egymással.

E nyelvjárások fölül rétegződő nyelvváltozat egysége elsősorban hangtani és alakítási elemekben nyilvánult meg¹¹, részletesebben erről a dolgot a harmadik részében (a normakövetés egyezései és eltérései különböző szerzők különböző műfajú szövegeiben) lesz szó.

E regionális nyelvváltozatokat tanulmányozó kutatók (Abaffy Erzsébet, Deme László, Papp László) véleménye megegyezik az ebben a korban jelentkező norma kettős természetéről: van norma olyan értelemben, hogy egy bizonyos hangállapot az anyanyelvjárás fölül kezd boltozódni, és közelebb hozza egymáshoz a hivatásos írástudók és egyes műveltebb nemesek nyelvhasználatát. Nincs viszont norma olyan értelemben, hogy ami van, az nem kötelező erejű, nem elég nagy tekintélyű, a norma talán nem is hat igazán, inkább csak ragad.¹²

Az írott nyelvi normák a XVII. század elejétől megállapodnak, vagy csak nagyon lassan fejlődnek tovább. Azt lehet mondani, hogy a XVII. század emlékei nyelvjárási-asabb jellegűek, mint a XVI. század utolsó évtizedeiből származók. Az írott nyelvi norma gyengülése azzal magyarázható, hogy mind több és több írni-olvasni tudó emberre volt szükség, azonban e réteg nyelvi tudata, műveltsége általában alacsonyabb szinten maradt, mint a XVI. század végi deákoké. Ugyanakkor az ellentétes tendenciára is van bizonyíték: a XVII. századi nyelvtanok megjelenése arra utal, hogy a nyelvi helyesség gondolata a művelt írástudók körében központi kérdéssé vált.¹³ Ennek a folyamatnak a részletesebb felderítése érdekében Papp László jelölte ki a kutatás további célját: azt kell megvizsgálni, hogy a XVI. századi deákok írásából kihámozható kiegyensúlyozott nyelvváltozat tovább él-e a XVII. században. Két-

⁵ PAPP LÁSZLÓ: Nyelvjárás és nyelvi norma a XVI. századi deákjaink gyakorlatában. Nyelvtudományi Értekezések 25. Bp., 1961. (továbbiakban: PAPP, 1961.) 111. p.

⁶ MOLNÁR JÓZSEF: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527-1576 között. Nyelvészeti Tanulmányok 5. Akadémiai kiadó. Bp., 1963. 338. p.

⁷ PAPP, 1961. 111. p.

⁸ DEME, 1994. 113. p.

⁹ BÁRCZI GÉZA: A magyar nyelv életrajza. Bp., 1966. (továbbiakban: BÁRCZI, 1966.) 215. p.

¹⁰ PAPP, 1961. 110. p.

¹¹ PAPP, 1961. 26. p.

¹² DEME LÁSZLÓ: A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez. Nyelvtudományi Értekezések 20. Bp., 1959. 84. p.

¹³ BÁRCZI, 1966. 234-235. p.

irányú kutatást javasol a szerző: egyrészt a XVII. századi irodalmi emlékek, másrészt az irodalmon kívüli írásbeliség nyelvi feldolgozásával lehetne megválaszolni ezt a kérdést.¹⁴

Munkámmal az északkeleti régió XVII. század eleji nyelvállapotát több dimenzióból vizsgálom meg: egyrészt a tanult réteg nyelvhasználatát, másrészt a mindennapi nyelvhasználatot jobban tükröző, kevésbé tanult réteg nyelvhasználatát állítom párhuzamba.

2. Az északkeleti régióból származó XVII. századi szövegek vizsgálata az úgynevezett formális elemek normatív használata szempontjából

Előjáróban az általam vizsgált nyelvi anyagokról és szerzőikről közlök néhány elengedhetetlen információt. Arra már az előbb utaltam, hogy irodalmi és nem irodalmi igényű műveket hasonlítok össze hangtani és alaktani szempontokból.

Elsőként vizsgált szerzőm Kecskeméti Alexis János, akinek prédikációs könyvéből dolgoztam fel egy tizenegy oldal terjedelmű részt.¹⁵ Kecskeméti Alexis János az 1560-as évek végén, vagy az 1570-es évek elején született Kecskeméten. Hazai iskoláiról nincsenek pontos adataink.¹⁶ Külföldi tanulmányainak első állomása 1595-ben Wittenberg, majd 1598-ban iratkozott be a heidelbergi egyetemre. 1599-től segédlelkész volt Sátoraljaújhelyen, majd 1603-ban Sárospatakra került, ahol először segédtanító, iskolaigazgató, később lelkész lett. 1617-től a nagybányai papi hivatalt foglalta el, és itt is halt meg valószínűleg 1618-ban.¹⁷ Prédikációs könyvének keletkezési idejét 1609 és 1614 közé teszik.¹⁸ Kecskeméti Alexis nyelvállapotának vizsgálata azért tűnt tanulságosnak, mert az anyanyelvjárásától eltérő nyelvi környezetbe került élete folyamán, és az ő esetében számítottam elsősorban a nyelvi tudatosság bizonyítékainak kitapintására.

A második mű, melynek nyelvállapotát megvizsgálom, Szepsi Csombor Márton *Europica Varietas* című útleírásának részlete.¹⁹ Szepsi Csombor Márton 1595-ben született Szepsiben. Gyermekkorá egy részét Kassán töltötte, majd a késmárki és a szepsi iskola növendéke lett. Egy Erdélyben tett vándorút után Nagybányán és Göncön tanult. 1615-ben tanítóként dolgozott Telkibányán, és még ebben az évben megkezdte külföldi utazását. Járt Lengyelországban, Dániában, Svédországban, Hollandiában, Angliában, Franciaországban, Németországban és Csehországban. Utazásának célja a danckai (ma: Gdansk) akadémia volt, közel két évig folytatott itt tanulmányokat. 1618-ban tért haza, még ebben az évben iskolaigazgató lett Kassán, és hozzáfogott úti élményeinek megírásához. 1620-ban jelent meg az *Europica Varietas*, ekkor már Varannón volt prédikátor. Itt szolgált haláláig, 1622-ig. 27 éves korában pestisben halt meg.²⁰ Szepsi Csombor Márton művére azért esett a választásom, mert tartalmilag is érdekesnek tartottam, és személyében egy tanult, a nyelvi egységesülés gondolatát valószínűleg megértő és követő szerzőt ismertem meg. Ráadásul ő a későbbi irodalmi nyelv alapjául szolgáló nyelvjárásterületen született.

A harmadik irodalmi igényű mű, melyet feldolgoztam, Miskolczi Csulyak István levelezésének öt darabja (14., 16., 20., 22. és 24. levél).²¹ Miskolczi Csulyak István 1575-ben született a Zemplén megyei Tolcsván. Bodrogkeresztúron, Sárospatakon,

¹⁴ PAPP, 1961. 227. p.

¹⁵ TOLNAI GÁBOR (szerk.): Kecskeméti Alexis János prédikációs könyve. In: Régi magyar prózai emlékek. III. Bp., 1974. (továbbiakban: TOLNAI, 1974.) 91-101. p.

¹⁶ TOLNAI, 1974. 16. p.

¹⁷ PÉTER LÁSZLÓ (főszerk.): Új magyar irodalmi lexikon H-Ő. II. Bp., 1994. (továbbiakban: PÉTER, 1994.) 997. p.

¹⁸ TOLNAI, 1974. 25. p.

¹⁹ TOLNAI GÁBOR (szerk.): Szepsi Csombor Márton összes művei. In: Régi magyar prózai emlékek. I. Bp., 1968. (továbbiakban: TOLNAY, 1968.) 140-149. p.

²⁰ TOLNAY, 1968. 7-104. p.

²¹ KLANICZAY TIBOR - STOLL BÉLA (szerk.): Régi magyar költők tára XVII. század 2. Bp., 1962. (továbbiakban: KLANICZAY - STOLL, 1962.) 324-332. p.

Sátoraljaújhelyen és Patakon tanult. Külföldi tanulmányait Görlitzben és Heidelbergben végezte. Németország nagy részét beutazta, utazásairól naplót vezetett. 1607-ben Tarcalon volt tanár, majd 1608-tól Szerencsen, 1612-től Miskolcon, 1616-tól Liszlán református lelkész. Liszka prédikátora maradt 1645 végén bekövetkezett haláláig.²² Levelei 1631 és 1637 között keletkeztek.²³ Miskolczi Csulyak István nyelvének vizsgálata a Szepsiéhez hasonló indokokkal magyarázható (azonos nyelvjárás-területen éltek, és mindketten tudatában lehettek a nyelvi norma fontosságának) annyi különbséggel, hogy az ő levelei Szepsi útleírása után egy-két évtizeddel keletkeztek.

Ezek a művek tehát olyan személyek tollából származnak, akik képzettségük folytán felismerhették egy egységes nyelvváltozat jelentőségét, és tudatosan követhették azt. Területileg az északkeleti régióhoz köthetők, részben az egykori Abaúj, részben azonban Zemplén vármegyéhez. Ettől némileg eltér Kecskeméti Alexis János, aki a déli régióból került erre a területre. A művek keletkezési idejét tekintve legkorábbi Kecskeméti Alexis János írása, tíz évvel későbbi Szepsi Csombor Márton útleírása, és még egy-két évtizeddel később keletkeztek Miskolczi Csulyak István levelei. Azért nem tudtam pontosan ugyanabból a szűkebb régióból, és ugyanabból az évtizedből származó írásokat megvizsgálni, mert minden szempontot megelőzőt a szövegek kiválasztásakor az, hogy a vizsgálandó anyag betűhív közlésben hozzáférhető legyen.

Végül a negyedik vizsgált szöveg egy Abaúj megyei tanúvallatási jegyzőkönyv 1622-ből. Azért tartottam fontosnak egy nem irodalmi igényű anyag bevonását is a vizsgálatba, mert feltételezhető, hogy ebből a hajdani beszélt nyelvállapotra is lehet majd következtetni. A tanúvallomásokot rögzítő jegyzőkönyv követelménye ugyanis az volt, hogy a tanúk vallomását híven, szó szerint rögzítsék.

Mivel az Abaúj megyei levéltári anyag nem Magyarországon található, a jegyzőkönyvet Kassán az Állami Területi Levéltárban (Štátny Oblastný Archív) gyűjtöttem.²⁴

A jegyzőkönyvet író deák neve nem ismeretes, és sajnos az sem, hol írták. Az azonban nagyon valószínű, hogy az irat Abaúj vármegye középső és keleti részére lokalizálható. Ezt a szövegben szereplő helynevekből állapítottam meg, amelyek a következők: *Telkibánya, Pusztafalu, Rodvány~Radvány, Kisborsva, Nagyborsva, Vágás, Borzás, Vítány, Kemence-patak, Som-hegy*.

3. A normakövetés egyezései és eltérései a különböző szerzők különböző műfajú szövegeiben

E szövegeket azok alapján a főleg hangtani és alaktani szempontok alapján vettem össze, melyekben Papp László a XVI. század végi írott nyelvi norma egységülését kimutatta a keleti és északkeleti régióban.²⁵

A vizsgált 24 szempont a következő:

1. A szótó *ö*-zése
2. A *tött, lött, vött* alakok
3. A szuffixumok előtti *ö*-zés
4. A szuffixumok *ö*-zése
5. Az *ë(e)*-zés *ö* rovására
6. Az *ő~é* szembenállás
7. Az *ü(ú)~i(i)* szembenállás
8. A zárt *ű*-zés és *ú*-zás
9. A nyílt *ő*-zés és *ó*-zás

²² PÉTER, 1994. 1388. p.

²³ KLANICZAY – STOLL, 1962. 324-332. p.

²⁴ Štátny Oblastný Archív, 04156, Košice, Bačikova 1, az irat jelzete: kongregációs jegyzőkönyvek 1619-1632, 8-as doboz, fől. 81-84. p.

²⁵ PAPP, 1961. 212-218. p.

- 10.A *-tól/től, -ból/ből, -ról/ről* határozóragok hangalakja
- 11.A zárt *í*-zés
- 12.A nyílt *é*-zés
- 13.A birtokos személyragozás többes számú harmadik személye
- 14.A tárgyias igeragozás többes számú első személye
- 15.A birtokos személyragozás többes számú első személye
- 16.Az alanyi igeragozás többes számú első személye
- 17.A nyíltabb hangzós alakok használatának más esetei
- 18.A zártabb hangzós alakok használatának más esetei
- 19.A határozott névelő
- 20.A *-val/vel* határozórag
- 21.A szótagzáró *l* hiánya
- 22.Hiátus és hiátus kitöltése
- 23.Palatális, illetőleg apalatális mássalhangzók
- 24.A *pedig* kötőszó hangalakja

Az áttekinthetőség kedvéért egy táblázatban foglalom össze kutatásaim eredményeit. A táblázatban használt jelek a következők:

- + : a XVI. század végi északkeleti normának megfelel
- ~+ : a XVI. század végi északkeleti normától kis mértékben eltér, de még nem ingadozik
- ~ : a XVI. század végi északkeleti normához viszonyítva ingadozik
- : a XVI. század végi északkeleti normától eltér
- ? : a szempont vizsgálata adathiány miatt nem volt elvégezhető

Szempont	Kecskeméti Alexis János	Szepsi Csombor Márton	Miskolczi Csulyak István	Jegyző- könyv
A szótő <i>ö</i> -zése	+	+	+	+
A <i>tött/lött/vött</i> alakok	+	+	+	?
A szuffixumok előtti <i>ö</i> -zés	~	+	+	+
A szuffixumok <i>ö</i> -zése	-	+	+	?
Az <i>ë(e)</i> -zés <i>ö</i> rovására	+	+	+	+
Az <i>ő~é</i> szembenállás	+	~	?	?
Az <i>ü(ú)~i(i)</i> szembenállás	~	+	+	-
A zárt <i>ű</i> -zés és <i>ú</i> -zás	~	+	+	+
A nyílt <i>ő</i> -zés és <i>ó</i> -zás	+	+	+	~
A <i>-tól/től, -ból/ből, -ról/ről</i> határozóragok hangalakja	~	-	+	+
A zárt <i>í</i> -zés	+	+	+	+
A nyílt <i>é</i> -zés	~+	+	+	+
A birtokos személyjelezés T/3. sz-e	+	+	+	+
A tárgyias igeragozás T/1. sz-e	+	+	+	?
A birtokos személyjelezés T/1. sz-e	+	+	+	?
Az alanyi igeragozás T/1. sz-e	+	+	+	+
Az <i>i~ë(e)</i> szembenállás	+	+	+	+
Az <i>o~a</i> szembenállás	+	+	+	+
Az <i>-um~om</i> szembenállás	~	+	-	?
Az <i>-ul/ül~ol/öl</i> szembenállás	+	+	+	?
Az <i>a~o</i> szembenállás (zártabb hangzós alakok)	+	~	~	~

(folytatás a következő oldalon)

Szempont	Kecskeméti Alexis János	Szepsi Csombor Márton	Miskolczi Csulyak István	Jegyzőkönyv
A határozott névelő	+	+	+	+
A <i>-val/vel</i> határozórag	+	+	+	+
A szótagzáró <i>l</i> hiánya	+	+	+	+
Hiátus és a hiátus kitöltése	~	+	~	+
Depalatalizált formák	+	+	+	?
A <i>pedig</i> kötőszó hangalakja	-	+	+	+

Összességében a vizsgált szövegek közül kettő (Szepsi Csombor Márton és Miskolczi Csulyak István írása) rendkívül egységes nyelvéllapotot tükröz. A jegyzőkönyvről is ugyanezt lehet elmondani azzal a megszorítással, hogy példák és ellenpéldák hiányában ebben nem minden szempontot lehetett megvizsgálni. A legkevésbé normatív nyelvéllapot Kecskeméti Alexis Jánosé, az ő esetében ezt azzal lehet magyarázni, hogy nem a regionális nyelvváltozat alapjául szolgáló nyelvjárasterületen született.

Ki szeretném emelni azokat a szempontokat, amelyek tekintetében *a szövegek az északkeleti normától való eltérést mutatták.*

Kecskeméti Alexis János esetében a suffixumok *ö*-zése és a *pedig* kötőszó hangalakja volt ilyen. A suffixumok *ö*-zésére ugyanis Kecskemétinél illabiális *tő* után is volt példa: *engedettök, következők, értéközni* szemben az egy esetben előforduló illabiális *tő* utáni illabiális magánhangzós toldalékkal: *következik*. A *pedig* kötőszó mai alakja csak Kecskemétinél jelentkezett, holott a normatív nyelvváltozat sajátja ekkor még a *penig* alakváltozat volt²⁶.

Szepsi Csombor Mártonnál a *-tól/től, -ból/ből* és *-ról/ről* határozóragok kapcsán lehetett megállapítani a normától való határozott eltérést, mindhárom rag esetén a felső nyelvéllású magánhangzós változatot rögzítette írásában a szerző leggyakrabban, holott már a XVI. század végi deákok írásaiban az a tendencia mutatkozott meg, hogy a középső nyelvéllású magánhangzós alakokat használták²⁷.

Miskolczi Csulyak István az *-um~om* szembenállás (nyíltabb hangzós alakok használatának egyéb esetei) vizsgálatokor mutatott a normától való elmaradást *evangyeliom* alakjával, de ebben az esetben inkább csak a normatív alakok hiányára alapoztam ezt az állításomat, hiszen a példák és ellenpéldák száma rendkívül kevés volt.

A tanúvallatási jegyzőkönyv pedig az *-ű(ű)~i(i)* szembenállás tekintetében viselkedett a XVI. század végi normától eltérő módon. Azonban itt is kevés számú adatra lehetett ezt a megfigyelést alapozni, hiszen a jegyzőkönyv egyetlen *időmben* alakot tartalmaz, az *idő* alak és származékai viszont egyetlen alkalommal sem fordultak elő.

Azok közül a szempontok közül, amelyeket minden szerzőnél meg tudtam vizsgálni, *nagy megoszlást mutat* a labialitás-illabialitás köréből az *ű(ű)~i(i)* szembenállás. A jegyzőkönyv megítélését ebből a szempontból már említettem, most tehát a másik három szerző nyelvéllapotát részletezem e tekintetben. Kecskeméti Alexis nyelvhasználata volt a leglabiálisabb (*üdőben, üdőt, üdő, münemü, nemünemü*), Miskolczi Csulyak Istváné pedig a leginkább illabiális (*idvezült, miveljetec, idvezölt*). De a XVI. század végi északkeleti norma az illabialitás fokozottabb mértékét megengedte, a labialitást azonban kerülni igyekezett²⁸. Ebben az értelemben pedig Kecskeméti Alexis János nyelvhasználata eltér a normától, bár a szinkrón variánsok tekintélyes száma miatt nyelvhasználata csak ingadozónak tekinthető. Miskolczi Csulyak Ist-

²⁶ PAPP, 1961. 218. p.

²⁷ PAPP, 1961. 214. p.

²⁸ PAPP, 1961. 213. p.

ván ugyanakkor teljes mértékben követi a XVI. század végére kialakult gyakorlatot. Szepsi Csombor Márton is a normának megfelelő alakokkal él, csak egyetlen *i(i)-zó* formát használ: *innep*.

Sokkal tarkább képet kaptam a zárt-nyílt tendencia elemzésekor a négy szerző nyelvállapotát megvizsgálva. Konkrétan az *-um~om* és a zártabb *o~a* szembenállás, illetve a *-tól/től*, *-ból/ből* és *-ról/ről* határozóragok tanulságaira utalnék, amelyeket a következőkben részletesen elemzek.

Az *-um~om* szembenállás (nyíltabb hangzós alakok más esetei) a latin jövevényszavak körében vizsgálható, és a normának megfelelő zárt végződés túlsúlya egyértelműen csak Szepsi Csombor Mártonnál mutatható ki. Kecskeméti Alexis János az *-um~om* végződés használatakor ingadozó tendenciát mutat, Miskolczi Csulyak István pedig a normától eltér (mint arról már volt szó). A jegyzőkönyvet ebben a tekintetben nem lehetett megvizsgálni.

Az *o~a* szembenállást (zártabb hangzós alakok más esetei) meg kellett vizsgálnom szótőben és szuffixum előtt is. Szótőben mindegyik szövegben jelentkeztek zárt *o*-zó alakok (Kecskeméti Alexis Jánosnál *hivolkodo*, Szepsi Csombor Mártonnál *alkolmatossag*, Miskolczi Csulyak Istvánnál *oztan*), kiugró azonban a jegyzőkönyv hangállapota a zártság tekintetében. A tanúvallatások sorában mutatható ki a *Rodvány~Radvány* helynév ingadozása, ahol a *Rodvány* alakok kétszer olyan gyakran jelentkeznek (36 esetben), mint a nyíltabb *Radvány* forma, a jegyzőkönyv zártságát bizonyítja a *captalon* alak is.

Az *o~a* szembenállását szuffixum előtt is tapasztaltam, de többnyire jelentős számú szinkrón variáns jelenléte mellett. Kecskeméti Alexis János *birodalmok*, Szepsi Csombor Márton *szamárok*, *társom*, *derekason*, Miskolczi Csulyak István *alazatoson*, *irgalmason*, *fakot* és a tanúvallatási jegyzőkönyv *szabadosson* és *uramot* alakjai jelzik a szuffixum előtti zártságot. Összességében a zártabb *o~a* szembenállás az, ami mind szótőben, mind szuffixum előtt jelentősebb eltéréseket mutat a XVI. század végi normatív nyelvvaltozattal szemben a vizsgált szerzők többségénél. Szótőben a jegyzőkönyv, szuffixum előtt pedig Szepsi Csombor Márton és Miskolczi Csulyak István zárt nyelvhasználata (pontosabban a zártság szempontjából ingadozó nyelvhasználata) tűnik fel.

A *-tól/től*, *-ból/ből*, *-ról/ről* határozóragok középső nyelvállású magánhangzót tartalmazó alakja a normatív nyelvállapot sajátja volt. Szepsi Csombor Márton normától való eltérését már említettem az értékelő rész elején. A legkiegyensúlyozottabb állapotot Miskolczi Csulyak István és a kihallgatási jegyzőkönyv mutatja e határozóragok esetében, tőlük pedig csak az ablativusi *-tól/től* tekintetében marad el Kecskeméti Alexis János.

Végül összegzem azokat az eseteket, amelyekben *a beszélt nyelvi formák és a nyelvjárási sajátosságok tudatos kerülése* érhető tetten. Ezeknek a szempontoknak a kiemelése azért fontos, mert ezáltal bizonyítható be a szerzők tudatos nyelvhasználata, és hogy a regionális nyelvvaltozat több nyelvjárásból ötvöződött egybe.

A nyílt *ő*-zés és *ó*-zás, illetve az *-um~om* szembenállás kapcsán a nyílt tendenciájú nyelvjárási sajátosságok, a *-val/vel* határozórag esetén pedig a hasonulatlan nyelvjárási forma kerülése állapítható meg. A nyílt *ő*-zés és *ó*-zás csak a jegyzőkönyv anyagában mutatható ki jelentősebb mértékben (*neweo*, *neminemeo*, *minemeo*), bár Szepsinél és Miskolczinál is beszűrődik egy-egy a régió nyelvjárási alakvaltozatának megfelelő példa: Szepsinél a *nevő*, Miskolczinál pedig a *remensegő*. Az *-um~om* szembenállás tanulságaira már több helyen utaltam, itt abból a szempontból fontosak, hogy az *-om* végzések megjelenését Kecskemétinél, Szepsinél és Miskolczinál a nyílt tendenciájú nyelvjárás hatásaként is lehet értékelni. Mindegyik szerzőnél fővariánsként jelenik meg a *-val/vel* határozórag hasonulós formája mássalhangzóra végződő szavak után, ezzel pedig a XVI. század végi írott nyelvi normát követik. Mivel a hasonulatlan formák inkább az északi és keleti nyelvjárástípusokban voltak

használatosak²⁹, ez egyben a régió nyelvjárásaiban előforduló hasonlatlan alakok tudatos kerülését is jelzi. Egyetlen példa van a hasonlatlan alakra Kecskeméti Alexis Jánosnál: *szemeinkvel*.

A beszélt nyelvi alakok szórványosan jelentkeztek: a hiátus kitöltésének írásban is történő jelölése és a szótagzáró *l* tekintetében találtam ezekre példát. A hiátus kitöltése írásban leginkább Kecskeméti Alexis János és Miskolczi Csulyak István esetében jelentkezett. Kecskeméti Alexis példái: *okajert, eletejert, sidojul, tarsaije, reja*; Miskolczi Csulyak István pedig az alábbi alakokat rögzítette írásban a beszélt nyelv hatására: *eletejert, vetkejert, parnajul, viselesejert*. Természetesen egyikük írásában sem ezek a fővariánsok. A nyelvi tudatosság a túlkompenszált alakok használatában mutatkozik még meg, jelen esetben Szepsi Csombor Mártonnál fordult elő a *feir* túlkompenszált hiátusos alak.

A szótagzáró *l* hiánya, mely szintén a beszélt nyelvi alakok beszűrődését jelzi, két szerzőnél jelentkezett. Kecskeméti Alexisnél a *bodogtalan* és a *Bodisar* alakok, Szepsi Csombornál pedig a *bodog, otalmazoimra, otalma* alakok fordultak elő. Természetesen ezek a szórványos előfordulások nem jelentik azt, hogy a szerzők túlnyomórészt ne a szótagzáró *l*-et tartalmazó írásmódot használták volna.

Eddigi eredményeim azt mutatják, hogy az északkeleti régióban a XVI. század végi norma a XVII. század első felében is élő és követendő minta volt a vizsgált személyek többségénél, vagyis normaellenes tendenciák nem tapasztalhatók. Azonban nem csak a norma terjedésének ellentmondó jelek nem mutathatók ki, hanem a norma követésének mértéke sem fokozódik: ez különösen Szepsi Csombor Márton és Miskolczi Csulyak István nyelvhasználatát vizsgálva tűnt fel, hiszen a műveik megírása közt eltelt 13-19 év ellenére sem normatívabb Miskolczi Csulyak István nyelvhasználata Szepsi Csombor Mártonénál.

Meggyőződésem, hogy ezek az eredmények egy sokkal nagyobb korpusz elemzése után nyernék el igazi értéküket. Ezért vizsgálataimat oly módon kívánom kiteljesíteni, hogy a Kassai Területi Levéltárban megkezdett kutatásaim folytatásaként az elemzésbe bevonandó szövegek számát és műfaji tarkaságát is gyarapítom. Tudjuk, hogy a XVII. századi nyelvállapot feltérképezésében még igen sok a tennivaló. Dolgozatom ennek a munkának egy részletét igyekezett megvalósítani.

²⁹ BENKŐ LORÁND: Magyar nyelvjárástörténet. Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek. Bp., 1957. 80. p.